

DAVRANIŞ NEDENLERİNİN ALGILANMASINDAN OLUMLULUK YANLILIGI

Prof. Dr. Orhan AYDIN *

Çevremizdeki bireylerle olan ilişkilerimizin alacağı biçim büyük ölçüde, bu bireyler hakkında oluşturduğumuz izlenimler ve davranışlarına yüklediğimiz nedenler tarafından belirlenir. Oluşturduğumuz izlenimler ve davranışların nedenleri hakkındaki algılarımızla kişilerarası ilişkilerimiz arasındaki bu bağlantı, son yıllarda sosyal psikolojide yapılan çalışmaların "davranış nasıl algılanır" sorusuyla ilgilenen yükleme kuramı (attribution theory) üzerinde yoğunlaşmasına yol açmıştır.

Fritz Heider'in (1958) sosyal algı konusundaki çalışmalarından kaynaklanan yükleme kuramı bir kaç varsayım üzerine temellendirilmiştir. Bunlar; a) insanlar gerek kendi, gerekse başkalarının davranışlarını datma neden-sonuç ilişkisi içinde algılarlar, b) neden-sonuç bağı gelişigüzel değil, belirli ilkeler çerçevesinde kurudur, c) gözlediğimiz bir davranışa yüklediğimiz neden, davranışta bulunan kişiye karşı olan tutum ve davranışlarımızın belirlenmesinde önemli bir rol oynar.

Birinci varsayımla ilgili olarak yükleme kuramında bireyin gözlediği bir davranışa yükleyebileceği iki grup neden ayırılır. Bunlar kişisel ve çevresel nedenlerdir. Kişisel nedenler kişilik özelliği, tutum, yetenek, çaba, niyet ve benzeri gibi davranışta bulunan bireye özgü tüm özellikleri içerir. Şans, davranışın yapıldığı ortamın özel koşulları, toplumsal normlar ve benzeri gibi davranışta bulunan kişinin dışında bulunan tüm durum ve özellikler de çevresel nedenleri oluşturur.

Kuramın ikinci varsayımı ile ilgili olarak, bireyin hangi ilkelerden yararlanarak nedensel yargılara vardığını açıklamayı amaçlayan çeşitli modeller geliştirilmiştir (Jones ve Davis, 1965; Kelley, 1967; Weiner, Frieze, Kukla, Reed, Rest ve Rosenbaum, 1972). Bu modellerden herbiri yükleme olayının değişik bir yönü üzerinde durmakla birlikte, hepsi de ortak olarak insanların nedensel yargılara varırken mantık kuralları çerçevesinde hareket ettikleri ve mevcut tüm bilgileri objektif bir

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

biçimde değerlendirdikleri görüşü üzerinde temellendirilmiştir.

Yapılan çeşitli araştırmalar insanların nedensel yargılara sözkonusu modellerin öngördüğü gibi mevcut bilgileri objektif bir biçimde değerlendirecek kapasiteye sahip olduklarını, ancak bazı durumlarda, kanıtların ağırlığını tartımaksızın davranışları sistematik bir biçimde kişisel ya da çevresel nedenlere yüklemeye eğilimi gösterdiklerini ortaya koymuştur. Bu bulgular dışkâtların davranış nedenlerinin algılanmasındaki yanlışlık kaynaklarına çevrilmesine yol açmıştır (Ross, 1977; Zuckerman, 1979).

Davranış nedenlerinin algılanmasındaki yanlışlıklarla ilgilenen araştırmacılar, bilgilerin objektif bir biçimde değerlendirilmesi sonucunda varılması gereken nedensel yargıları sistematik bir biçimde kişisel ya da çevresel etkenlere kaydırabilecek bir çok yanlışlık kaynağı rapor etmişlerdir. Ancak, rapor edilen bu yanlışlık kaynaklarından bir çoğu gerek kuramsal, gerekse görgüli araştırmalar düzeyinde tartışma konusudur. Bu çerçevede oldukça yoğun tartışmalara yol açan konulardan birisi de, olumluluk yanlılığı (positivity bias) olarak adlandırılan bir yanlışlığın bulunup bulunmadığıdır.

Olumluluk yanlılığı kavramı izlenim oluşturma konusunda yapılan ilk çalışmalardan elde edilen olumlu uyarıcıların olumsuzlara, olumlu izlenim ve yargıların da olumsuz izlenim ve yargılara terahh edildiği yolundaki bazı bulgulardan kaynaklanmıştır (Rosenberg ve Abelson, 1960; Zajonc ve Burnstein, 1965; Zajonc, 1968). Bu bulgulardan hareket eden bazı araştırmacılar, davranış nedenlerinin algılanmasında olumluluk yanlılığı olarak nitelendirilebilecek bir yanlışlığın bulunabileceğini ve bu yanlışlığın bireyleri diğer insanların davranışlarının olumlu sonuçlarını kişisel olumsuz sonuçlarını ise çevresel nedenlere yüklemeye eğilimli kılacağını öne sürmüşlerdir (Sears ve Whitney, 1973; Kaplan, 1976; Elser ve Strobc, 1972; Sears, 1983; Sears, Freedman ve Peplau, 1965).

Davranış nedenlerinin algılanmasında olumluluk yanlılığı olarak adlandırılabilir bir eğilimin bulunabileceği bir çok araştırmacı tarafından öne sürülmesine rağmen, böyle bir eğilimin gerçekten var olup olmadığını incelemek amacıyla düzenlenen araştırma sayısı son derece sınırlıdır. Bu konudaki bulgular daha çok başka amaçlarla düzenlenen araştırmalardan elde edilmiştir. Bu bulgular arasında ise tutarsızlıklar vardır. Bazı araştırmalarda olumluluk yanlılığına işaret edebilecek bulgular elde edilirken (Taylor ve Kotvumaki, 1976; Lowe ve Medway, 1976; Tillman ve Carver, 1980), bazı araştırmacılar böyle bir yanlışlığın bulunmadığını, hatta tam aksine, bireylerin gözledikleri olumsuz davranışların nedenlerinin davranışta bulunan kişilere yüklediklerini

gösteren bulgular elde edilmediği rapor etmişlerdir (Godfrey ve Lowe, 1975; Tyler ve Davantz, 1981; Kanaker, Mahorukh ve D'souza, 1981).

Olumluluk yanlılığına ilişkin sonuçların elde edildiği araştırmalar gözden geçirildiğinde, bulgular arasındaki tutarsızlığın iki nedenden kaynaklandığını öne sürmek mümkün gibi görünmektedir. Birincisi, deneklerin yaptıkları nedensel yüklemelerin kendileri açısından doğuracağı sonuçların dikkate alınmamasıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, olumluluk yanlılığına ilişkin bulguların hemen hemen hepsi başka amaçlarla düzenlenen araştırmalarda elde edilmiştir. Bu araştırmalardan bazılarında, olumluluk yanlılığına işaret edecek yönde yüklemelerde bulunmalarının deneklerin kendilik değerleri açısından doğurabileceği bazı sakıncalar vardır. Bu araştırmalarda genellikle davranış nedenlerinin algılanmasında olumluluk yanlılığı nitelendirilebilecek bir yanlılığın bulunmadığını gösteren bulgular elde edilmiştir (Zucker, 1976; Stephan, Presser, Kennedy ve Aranson, 1978). Örneğin Zucker tarafından yapılan bir araştırmada, aynı görevin daha sonra kendilerine verileceğini bekleyen deneklerin, bu görevde başarılı olan kişilerin bu başarılarını çevresel etkenlere yüklediklerini gösteren bulgular elde edilmiştir.

Olumluluk yanlılığı ancak bireylerin vardıkları nedensel yargıların kendileri açısından olumsuz sonuçlar doğurmadığı durumlarda görülmesi beklenen bir yanlılıktır (Sears ve Whitney, 1979). Oysa, Zucker'ın (1976) araştırmasında, olumluluk yanlılığı çerçevesinde yüklemelerde bulunmaları kendilik değerleri açısından potansiyel bir tehdit oluşturmaktadır. Şöyle ki, denekler bir süre sonra aynı görevin kendilerine verileceğini beklemektedir. Bu görevde başarısız oldukları takdirde, başkalarının kişisel yetenekleriyle başarılı oldukları bir görevde kendileri başarısız olmuş olacaklardır. Dolayısıyla, bu araştırmada, deneklerin kendilik değerlerine yönelik muhtemel bir tehdidi savuşturmak amacıyla gözlemlenilen başarılarını çevresel nedenlere yüklemiş olma olasılıkları oldukça yüksektir. Bu nedenle de gerek Zucker'ın gerekse benzer sorular içeren diğer araştırmalara (Stephan ve ark., 1978) dayanarak, davranış nedenlerinin algılanmasında olumluluk yanlılığının bulunmadığı sonucuna varmak güçtür.

Diğer yandan, davranış nedenlerinin algılanmasında olumluluk yanlılığının olabileceğini gösteren bazı araştırmalarda, deneklerin olumlu nedensel yargılara varmalarının kendileri açısından doğurabileceği bazı olumlu sonuçların bulunduğu gözlemlenmektedir (Feather ve Simon, 1971; Ross, Bierbrauer ve Polly, 1974). Örneğin Feather ve Simon (1971) tarafından yürütülen bir araştırmada, çiftler halinde

çalışan deneklere birlikte çalıştıkları arkadaşlarına başarı ve başarısızlıklarını yüceltme ya da küçüme yüklemeler yaptırılmış ve başarılarını kişisel özelliklerinden kaynaklı başarıya yüklenmiş ve başarısızlıklarını kişisel özelliklerinden kaynaklı başarısızlığa yüklenmiş olarak görmüşlerdir. Bu nedenle, gerek bu araştırmanın gerekse benzer sonuçlar içeren diğer araştırmalara (Örneğin, Miller ve Polk, 1974) dayanarak davranış nedenlerinin açıklanmasında olumsuzluk yanlılığının bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla araştırılmıştır.

Olumsuzluk yanlılığı ile ilgili araştırmalar bulgularının tutarlı olmasına yol açabilecek bir başarı neden, deneklerin araştırmacılar ve diğer gözlemciler tarafından olumlu izlenim bırakarak başarıya gerçek nedenleri açıklama eğilimi ile birlikte değerlendirilmelidir. Başarıya ilişkin olumsuzluk yanlılığı olmasa da, insanlara karşı olumsuzluk yanlılığı, bir daha bu başarıyı göstermek için başarılı olma için olumlu bir izlenim bırakmak için çaba gösterdikleri bir çok yazar tarafından belirtilen bir eğilimdir (Goldman, 1971; Farveth, 1969; Tutlock, 1960; Schlenker, Harkin ve McDow, 1965; Forgas, 1985). Olumsuzluk yanlılığı dışında bulguların elde edildiği araştırmalarda, çaba ve başarıya başarı ve de başarısızlık sonuçlanan davranışlara gösterdikleri, daha sonra bu başarı ya da başarısızlıklara nedenleri açıklama eğilimleri yüklemeler yapmaları istenmektedir. Bu durumda, deneklerin araştırmacılar üzerinde olumlu izlenim bırakmak amacıyla, gerçek nedenleri açıklamaları değiştirerek açıklamaları olumlu olarak yüklemeler. Nitekim, yapılan bazı araştırmalar deneklerin izlenimlerini belli ölçüde ve olumsuzluk yanlılığında yaptıkları yüklemeler arasında önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir (Gold, Brown ve Segall, 1977; House, 1960).

Olumsuzluk yanlılığı ile ilgili araştırmalar bulguları arasındaki tutarlılığın yakında hekimler tarafından olumsuzluk yanlılığında davranış nedenlerinin açıklanmasında çaba ve başarıya ilişkin bulguların bulunup bulunmadığını belirlemek için bir ölçüde uygulanabilirliği için, davranışlara olumlu ya da olumsuz yüklemelerde bulunmalarına denekler açısından olumlu ya da olumsuz bir sonuç değerlendirilmesinde olumlu olumsuzluk yanlılığı olumlu izlenim bırakma çabalarının kontrol edilmesinde gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu bulguların gerektirdiği bir ortamda, gözlenen bir başarı ve başarısızlık yapılan nedenleri açıklama eğiliminde olumsuzluk yanlılığı olarak nitelendirilebilecek bir yanlılığın olup olmadığını belirlemek için bu araştırmanın temel amacı olmaktadır.

Davranış nedenlerinin açıklanmasında olumsuzluk yanlılığını bulunup bulunmadığını incelemek amacıyla, deneklere başarıya ilişkin başarı ve başarısızlık başarı ve başarısızlıklarını yüklemeler yaptırılmıştır. Weiner ve

arkadaşlarının (1972) bu amaçla yaptıkları araştırmaları nedeniyle ilginç sonuçlara ulaşmışlardır. Bu araştırmalar, deneklere yetenek, çaba, işin gücünü/kolaylığı ve çaba için gerekli nedenler olarak kabul edilmiştir.

Yaptıkları yüklenmelerin denekler tarafından olumlu ya da olumsuz sonuçlar doğurması olasılığını ortadan kaldırmak amacıyla, başlangıçta deneklerin kendilerine katıldıkları ilişkilerde başarıya odaklı ve yalnızca başarıya odaklı nedenler verilmiş ve başarıya odaklı nedenler başarı ve başarısızlıklarına neden olan yüklenmeler yapmaları istenmiştir. Ayrıca, olumlu talebin birakana kabulunu kontrol etmek için deneklerin yüklenmeleri kişiliklerinin belli olmadığı ve öğrenimlerinin olumsuz olduğu koşullarda olmuştur.

YÖNTEM

Denekler

Araştırma Bahçeşehir Deneysel Laboratuvarı son aşamada değişik sınıflardan seçilmiş olarak alınan toplam 100 erkek 80 denekle yürütülmüştür.

Veri Toplama Aracıları

Araştırmada her biri için geliştirilmiş bir rumuz listesi, üzerinde bu listede rumuzların hangi yönde olan küçük kartlar, bir sosyometrik test, bir geribildirim formu, bir de yüklenme formu veri toplama aracıları olarak kullanılmıştır.

Coğrafya terimleri, ay, mevsim, şehir, ayra ve mevsim isimlerinden oluşan rumuz listeleri, tablo bölümünde anlatıldığı şekilde, deneklere sosyometrik test doldururken kadar hangi rumuzun hangi arkadaşlarına ait olduğunu bildirmelerini sağlamak kartlar bu listelerden rumuzları deneklere tesadüf olarak dağıtmak amacıyla kullanılmıştır.

Sosyometrik test denekleri daha sonra kendilerine verilecek olan bilgilerden hangilerinde başarı ve başarısızlıkları için sahte bilgileri objektif ölçümlerle değerlendirilmesini istenmiştir amacıyla kullanılmıştır. Test formu üzerinde sadece arkadaş olarak en çok ve en az tercih edilen üçer kişiyi rumuzlarının yazılmasını isteyen bir liste ve her listede sonunda üç rumuz yazılacak boşluk bulunmaktaydı.

Geribildirim formu deneklere sonuçlarında verilen kişiler oldukları yönünde sahte bilgiler vermek amacıyla kullanılmıştır. Yükleme formunda ise sonuçlarıdaki bazı kişilerin sevdiği kişilerinin sevmediği belirtilmekte ve bu kişilerin sevdiği ve sevmediği kişilere yetenek, çaba, işin

güçlüğü/kolaylığı ve şansa etkenlerinden her birinin ne ölçüde katkısı olduğunu bir ölçek üzerinde değerlendirilmesi istenmektedir.

İşlem

Araştırma her subede ayrı ayrı, ikinci sosyometrik testin, ilkinde ise geribildirim ve yükleme formlarının uygulandığı iki aşamada yürütülmüştür.

Birinci aşamada deneklere diğer rumuz listesi ve sosyometrik test ile bir de üzerinde listede ki rumuzlardan biri bulunan bir kart dağıtılmış ve şu açıklama yapılmıştır: "Grup içindeki ilişkilerin nasıl bir dağılım gösterdiği konusunda bir araştırma yapılmaktadır. Ancak, bizi ilgilendiren tüm insan grupları için geçerli olabilecek bazı bilgiler toplanmıştır. Biz ne sınıf olarak sizin aranızdaki ilişkilerle, ne birey olarak herhangi birinizin sınıf içindeki durumuyla ne de kimin kimi arkadaş olarak tercih edeceği ile ilgileniyoruz. Bu nedenle, testin üzerinde isminizi ya da kimliğinizi belli edecek bir şey yazmamamızı istiyoruz. Şimdi, lütfen her arkadaş ayda kalıp elindeki kartta yazılı rumuzu bularak karşısına ilgili arkadaşın ismini yazın veya rumuzun o arkadaşla ait olduğunu hatırlatacak bir işaret koyun. Bu işlem tamamlandıktan sonra elinizdeki testi tekrar okuyup sizden istenilenleri yapınız."

Denekler sosyometrik testi doldururken, kendilerinden sonucu öğrenme yolunda bir istek gelmesi beklenmiş ve bu yolda gelen ilk istek şöyle yanıtlanmıştır: "testler üzerinde isim bulunmadığı için hangi rumuzun hangi arkadaşla ait olduğunu bilmem olanaktız. Bu nedenle istesem de sonucu size bildiremem." Bu yanıt verildikten sonra, birşeyler düşünülmüş gibi durmuş ve şöyle devam edilmiştir: "Ancak, şöyle bir şey yapabiliriz. Ben değerlendirmeyi bitirdikten sonra, her rumuzun elde ettiği sonucu üzerinde o rumuzun yazılı olduğu bir kağıda yazar buraya getiririm. Siz kendi rumuzunuz yazılı kağıdı bulup içeri açarak elde ettiğiniz sonucu öğrenirsiniz. Böylelikle siz söylemediğiniz takdirde, ne sonuç elde ettiğinizi kimse öğrenemez". Tüm denekler sosyometrik testi tamamladıktan sonra, teker teker toplanmış ve rumuz listeleri ile rumuz kartları deneklerin gözü önünde iptal edilmiştir.

Araştırmanın ikinci aşaması iki hafta sonra yürütülmüştür. Üzerinde rumuzlar yazılı geribildirim formları, yükleme formlarını zambalanmış ve ayrıca öğrenme masasından üzerine konularak deneklerin teker teker gelip kendi rumuzları yazılı formu bulmaları sağlanmıştır. Ashında tüm geribildirim formlarında, "test sonucuna göre sınıfınızda seçilen bir kişisiniz" ifadesi bulunmaktadır. Denekler formlarını aldıktan

sonra kendilerine şu açıklama yapılmıştır: "planda olmamasına rağmen, sizin istediğiniz şekilde sonuçları size bildiriyorum. Bunu yapmışken, daha sonra yapılacak araştırmalara yardımcı olur düşüncesiyle, bazı konularındaki fikirlerinizi almak istedim. Lütfen ekli formu okuyarak sizden istenilenleri yapınız."

İkinci aşamada elde edilen yüklemeler formalarında 40'ı kız, 40'ı erkek öğrenciye ait 80 form analiz amacıyla seçkisiz olarak ayrılmıştır. Başarı ve başarısızlıklara yapılan yüklemelerin birbirlerinde etkilenileceği düşünülerek, deneklerin tümünün hem başarılarına hem de başarısızlıklarına yaptıkları yüklemeler değil, yarıbaşarın başarılarına yarıbaşarın da başarısızlıklarına yaptıkları yüklemeler analize dahil edilmiştir.

BULGULAR

Deneklerin yetenek, çaba, işin göçlüğü/kolaylığı ve şans etkilerinden herbirinin arkadaşlarının başarı (sevilme) ve başarısızlıklarına (sevilmeme) katkısı hakkındaki değerlendirmeleri 1 (hiç katkısı yok) ve 5 (çok büyük katkısı var) arasında değişen değerler verilerek sayısal hale getirilmiştir. Deneklerin bu etkenlerden her birinin katkısı hakkında yaptıkları değerlendirmelerin ortalaması ve standart sapmaları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Deneklerin söz konusu dört etkenin katkılarına ilişkin değerlendirmeleri 2 x 4 faktörlü, son faktörde tekrar ölçümlü deney desenine uygun (Kirk, 1982) varyans analizi uygulanarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 1

Deneklerin Arkadaşlarının Başarı ve Başarısızlıklarının Nedenlerine İlişkin Değerlendirmelerinin Ortalaması ve Standart Sapmaları

	Yetenek		Çaba		İşin Göçlüğü		Şans	
	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s
Başarı	3.02	1.18	2.82	1.09	2.50	0.93	2.20	0.89
Başarısızlık	1.82	0.60	3.77	1.20	2.68	0.82	3.75	0.73

Tablo 2'de görüldüğü gibi, başarı-başarısızlık ($F_{1,78} = 42$; $p < .001$) temel etkisi ve neden türü ($F_{1,78} = 12.94$; $p < .01$) temel etkisi anlamlıdır. Konumuz açısından fazla önemi taşımayan bu sonuçlar, deneklerin arkadaşlarının başarı-başarısızlık nedenlerine yüklemelerde bulunurken tüm etkenlere yapmış oldukları yüklemelerin ortalamasının, başarı nedenlerine yüklemelerde bulunurken tüm etkenlere yapmış oldukları yüklemelerin ortalamasından; başarı ve başarısızlık ilişkin değerlendirmeler birarada ele alındığında bazı etkenlere yapılan yüklemelerin

ortalamlarının diğer etkenlere yapılan yaklaşımların ortalamlarından farklı olduğunu göstermektedir.

Konuların uygulanması için yapılan bir bulgu serilme seriliminin 2. bölümüne göre etkenlerin anlaşılabilirliği olmasında ($F_{1,78} = 29.37, p < .001$). Bu ortak etki Şekil 1'de gösterilmiştir. Bu şekilde de anlaşılabilirliği gibi, denekler arkadaşlarının başarılarına değerlendirenken, başarıya katkılarında en fazla katkıyı yetenek, daha fazla katkıyı ise cabası ve sans etkenlerinin başarıya katkılarını ise başarıya katkılarında daha fazla katkı olarak değerlendirmişlerdir.

Tablo 2

Deneklerin Yetenek, Caba, İste Davranış/Kolaylığı ve Sans Etkenlerinin Başarıya Katkıları ve Başarıya Katkılarının Farklılık Durumunda Yapılan Değerlendirmeler İçin Tukey Testi Sonuçları

Kaynak	Kareler Toplamı	Ortalama Kare	p
A (Neden/Başarı)	10.075	10.075	.42 *
Hata (Gruplararası)	20.210	0.250	
B (Neden/İsten)	37.150	12.383	12.94 *
AB	24.834	98.11	29.37 **
Hata (Grup içi)	207.260	0.957	
TOPLAM	300.240	320	

* $p < .01$ ** $p < .001$

Deneklerin dört etkenin arkadaşlarının başarı ve başarıya katkılarında katkılarında farklı değerlendirme ortalamaları arasındaki farkların anlaşılabilir olup olmadığını araştırmak amacıyla uygulanan Tukey testi sonuçları yetenek, caba ve sans etkenlerinin ortalamaları arasındaki farkların anlaşılabilir olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlara göre, denekler yetenek başarıya katkılarında başarıya katkılarında (Tukey testi sonucu = 8.58, $p < .01$), caba ve sansin başarıya katkılarında ise başarıya katkılarında daha fazla katkı olarak değerlendirilmiştir (Tukey testi sonuçları sırasıyla 6.79 ve 11.07, $p < .01$).

Denekler 2.50 ortalama ile yetenek başarıya en fazla katkıyı bulmuş etken olarak değerlendirilmiştir. Buna 2.82 ve 2.50 ortalamaları caba ve iste davranış/kolaylığı etkenleri ile aynıdır. Sans 2.20 ortalama ile başarıya en az katkıyı bulmuş etken olarak değerlendirilmiştir. Bu ortalamalara uygulanan Tukey testi sonuçları, yetenek ve cabanın başarıya katkıları arasında farklılık olduğunu daha fazla olarak

değerlendirildiği gösterildiği (Yetenek puanı Tukey testi sonucu = 5.53; $p < 0.1$; Çaba puanı Tukey testi sonucu = 4.04; $p < 0.05$).

Şekil 1: Beyazlık-Beyazlık Nedenleri Üzerine Örnek Etkisi

Başarıya katkısı en fazla olarak değerlendirilen etken 3.77 ortalamaya ile çaba olmuştur. Çabayı 3.75 ve 2.68 ortalamaları ile inanç ve işin güçlüğü/kolaylığı etkenleri izlemiştir. Yetenek 1.82 ortalamaya ile başarıya en az katkıda bulunan etken olarak değerlendirilmiştir. Bu ortalamalara uygulanmış Tukey testi sonuçları, çabamın başarıya olan katkısının yetenek ve işin güçlüğü/kolaylığı etkenlerinin katkılarından dolayı, çabamın daha fazla olarak değerlendirildiğini ortaya koymuştur (Çaba-yetenek Tukey testi sonucu = 12.50; $p < 0.1$; Çaba-inanç/güçlüğü/kolaylığı Tukey testi sonucu = 7.11; $p < 0.01$). Ayrıca, başarıya katkısı yetenek ve işin güçlüğü/kolaylığına göre daha fazla olarak değerlendirilmiştir (Yetenek-yetenek Tukey testi sonucu = 12.44; $p < 0.1$; Çaba-inanç/güçlüğü/kolaylığı Tukey testi sonucu = 6.94; $p < 0.1$).

SONUÇLAR

Devranın nedenlerinin açıklanmasında olumsuzluk yanlışlığı olarak değerlendirilebilecek bir yanlışlığın bulunup bulunmadığını incelemek amacıyla düzenlenen bu araştırmadan elde edilen bulgular, böyle bir yanlışlığın bulunabileceğini göstermektedir.

Deneklerin arkadaşlarının başarıya katkısı ve başarıya katkısına (başarıya) yetenek, çaba, işin güçlüğü/kolaylığı ve

şans etkenlerinden her birinin ne ölçüde katkıda bulunduğuna ilişkin değerlendirmeleri arasında yapılan karşılaştırmalar, yetenek etkeninin başarıya, çaba ve şans etkenlerinin ise başarısızlığa katkılarına daha fazla olarak değerlendirildiğini ortaya koymuştur. Bir başka anlatımla, yetenek etkeninin başarıya olan katkısının başarısızlığa kıyasla, çaba ve şans etkeninin başarısızlığa olan katkılarına başarıya kıyasla daha fazla olarak değerlendirildiği görülmüştür.

Davranış nedenlerinin algılanmasında olumluluk yanlılığı olarak nitelendirilebilecek bir yanlılığın olduğunu savunan araştırmacılar, bu yanlılığın bireyi başkalarının olumlu sonuçları olan davranışlarını kişisel, olumsuz sonuçları olan davranışlarını çevresel etkenlere yüklemeye eğilimli kalacağını öne sürmektedir (Sears ve Whitney, 1973; Elser ve Strobe, 1972; Kaplan, 1976; Sears, Freedman ve Peplau, 1985). Deneklerin arkadaşlarının başarılarına kişisel bir etken olan yeteneğin katkısını daha fazla olarak değerlendirmeleri, bu araştırmacıların görüşleriyle uyumaktadır.

Kişisel bir etken olan çabanın başarısızlığa katkısının daha fazla olarak değerlendirilmesi, olumluluk yanlılığının varlığını savunan araştırmacıların görüşleriyle uyumayan bir bulgudur. Bununla birlikte, ilk bahışta olumluluk yanlılığına ters gibi görünen bu bulgunun da aslında olumluluk yanlılığının bir belirtisi olduğunu savunmak mümkündür. Şöyle ki, Weiner ve arkadaşlarının (1972) modelinde, çaba değişimi gösteren bir etken olarak sınıflandırılmaktadır. Bu nedenle, bir başarısızlığın çaba etkenine yüklenmesi, çaba arttığı takdirde, bu başarısızlığın da ortaktan kalkacağı anlamına gelmektedir. Bir başarısızlığın, yetenek gibi değişime göstermeyen bir etkene yüklenmesi seçeneğinden bulunduğu bir durumda, bu başarısızlığın değişime gösteren bir etken olan çabaya yüklenmesi, olumluluk yanlılığı çerçevesinde açıklanabilecek bir bulgudur.

Söz konusu dört nedensel etkenin başarı ve başarısızlıklara katkılarına ilişkin değerlendirmeler ayrı ayrı incelendiğinde de olumluluk yanlılığının varlığını destekleyecek bulgular elde edilmiştir. Değişmez bir kişisel özellik olan yetenek başarıya en fazla, çevresel bir etken olan şans da en az katkıda bulunan etkenler olarak değerlendirilmiştir. Başarısızlık ise daha çok yeterince çaba göstermeme ve şanssızlık gibi etkenlerle açıklanmıştır.

Görüldüğü gibi, gerek başarı ve başarısızlığa ilişkin değerlendirmeler arasında yapılan karşılaştırmalardan, gerekse başarı ve başarısızlıklara ilişkin değerlendirmelerin kendi içlerinde yapılan karşılaştırmalarından elde edilen sonuçlar olumluluk yanlılığının varlığını destekler niteliktedir. Bununla birlikte, davranış nedenlerinin algılanmasında olumluluk

yanılığının bulunduğu yarıya varmadan önce, deneklerin değerlendirmelerinde görülen bu eğilimin başka nedenlerden kaynaklanıp kaynaklanmadığı konusu üzerinde durmak gerekir. Bu çerçevede hemen akla gelebilecek bir soru, deneklerin değerlendirmelerinde görülen yanılığın arkadaşlarını savunma kaygısından kaynaklanıp kaynaklanmadığıdır. Çünkü, araştırmada başarı ve başarısızlıklar değerlendirilen kişiler deneklerin sınıf arkadaşlarıdır. Bu olgu, kuşkusuz, bulguların olumluluk yanılığı çerçevesinde değerlendirilmelerini güçleştirmektedir. Ancak, yaklaşık elli kişiden oluşan sınıflarda, bir denegin tüm sınıf arkadaşlarını çekici bulmasının olanaksız olduğu dikkate alınırsa, deneklerin tüm sınıf arkadaşları adına savunma yapmış olma olasılıkları oldukça düşük gibi görünmektedir. Ayrıca, Ross (1977) insanların genellikle yakın çevrelerindeki kişilerin belli konularda kendileriyle aynı düşünceleri paylaştıklarını varsaydıklarını öne sürmekte ve bu görüşünü destekleyen bazı araştırma bulguları vermektedir. Eğer Ross'un bu görüşü doğrusa, deneklerin arkadaş olarak tercih edildikleri söylenen kişilerin aslında kendi tercih ettikleri, tercih edilmediği söylenen kişilerin de kendilerinin tercih etmedikleri kişiler olduğunu düşünmeleri olasıdır. Bu nedenle, deneklerin sevdiği arkadaşlarının başarılarını kişisel etkenlerle açıklamalarının olumluluk yanılığı ile bir ilgisi olmadığı kabul edilse bile, sevmedikleri arkadaşlarının başarısızlıklarını değişme gösteren kişisel ve çevresel etkenlerle açıklamaları ancak söz konusu yanılığın çerçevesinde açıklanabilecek bir bulgudur.

Deneklerin değerlendirmelerinde görülen olumluluk yanılığına işaret eden eğilimin deneklerin gerçek değerlendirmelerini, olumlu izlenim bırakma amacıyla, değiştirerek aktarmalarından kaynaklanıp kaynaklanmadığı üzerinde durulması gereken bir diğer konudur. Araştırmanın yürütülüş biçimi dikkate alındığında, deneklerin gerçek değerlendirmelerini değiştirerek aktarmış olmaları oldukça düşük bir olasılık gibi görünmektedir. Araştırma deneklerin kimliklerinin bilinmesinin olanaksız olduğu koşullarda yürütülmüştür. Denekler, değerlendirmelerini değiştirerek aktarsalar bile, olumlu izlenim bırakma açısından bunun kendilerine bir yarar sağlamayacağını farkındadırlar. Bu nedenle, deneklerin değerlendirmelerinde görülen eğilimin olumluluk yanılığının bir sonucu olma olasılığı daha kuvvetli gibi görünmektedir.

Sonuç olarak, bu araştırmadan elde edilen bulguların ve bulgulara ilişkin olarak yukarıda yürütülen tartışmaların ışığı altında, davranış nedenlerinin algılanmasında olumluluk yanılığı olarak nitelendirilebilecek bir yanılığın bulunduğunu söylemek mümkün gibi görünmektedir.

BIBLIOGRAPHY

- Eiser, J.R. & Strickland, W. (1972). *Comparisons and social judgment*. London: Academic Press.
- Feather, M.T. & Dumas, J.O. (1967). Attribution of responsibility and valence of outcome in relation to social competence and success and failure of self and other. *Journal of Personality and Social Psychology*, 18, 176-186.
- Festinger, J.P. (1954). *Interpersonal behavior: The psychology of social interaction*. Sydney: Pergamon Press.
- Festinger, D.E. (1957). The function of attributions. *Social Psychology Quarterly*, 43, 184-199.
- Godfrey, B.O. & Lowe, C.A. (1975). Devaluation of innocent victims: An attributional analysis within the just world paradigm. *Journal of Personality and Social Psychology*, 33, 824-831.
- Goffman, E. (1971). *Relations in public*. New York: Harper and Row.
- Gould, R., Brownstein, P.J. & Segal (1977). Attributing ability to an opponent: Public endorsement and private denigration. *Sociometry*, 40, 254-267.
- Heller, R. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York: John Wiley and Sons.
- Moore, W.C. (1959). Effects of knowledge that attributions will be observed by others. *Journal of Research in Personality*, 14, 529-545.
- Johns, E.E. & Davis, K.B. (1963). From task to disposition: The attribution process in person perception. In L. Berkowitz (Ed.) *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 5. New York: Academic Press.
- Kanfer, S., Mahanuth, D.L. & Deane, A. (1961). Attribution of responsibility to a victim of rape. *British Journal of Social Psychology*, 20, 165-170.
- Keenan, M.P. (1976). Moralism and generality of response disposition in person perception. *Journal of Personality*, 44, 170-184.
- Kelley, H.H. (1967). Attribution theory in social psychology. In D. Levine (Ed.) *Motivation: Symposium on Motivation*, Vol. 15. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Kirk, R.E. (1962). *Experimental design: Procedures for behavioral sciences*. California: Brooks/Cole Publishing Company.
- Lowe, C.A. & Medway, F.J. (1975). Effect of achievement motive on divergent and other attributions by winners and losers. *Personality and Motor Skills*, 42, 137-152.
- Rosenberg, M.J. & Abelson, R.P. (1968). An analysis of cognitive

balancing. In M.J. Rosenberg et al. (Eds.) *Attitude Organization and Change*. New Haven: Yale University Press.

Ross, L. (1977) The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in attribution processes. In L. Berkowitz (Ed.) *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 12. New York: Academic Press.

Ross, L., Bierbaum, G., & Peay, B. (1974) Attribution of educational outcomes by professional and nonprofessional institutions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 12, 309-318.

Schlenker, B.R., Hallam, J.R., & McCown, N.E. (1983) Motives and social evaluation: Actor-observer differences in the devaluation of motives for a beneficial act. *Journal of Experimental Social Psychology*, 19, 254-273.

Sears, D.O. (1983) The person-positivity bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 233-250.

Sears, D.O. & Whitney, R.E. Political persuasion. In S. Poel, F. Frey, L. Fein, W. Schramm, N. Macosky & E. Pariser (Eds.) *Handbook of Communication*. Chicago: Rand McNally.

Sears, D.O., Freedman, J.L. & Papau, A.L. (1985) *Social Psychology*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

Stephan, C., Prester, N.R., Kennedy, J.C., & Aranson, E. (1978) Attributions to success and failure after cooperative-competitive interactions. *European Journal of Social Psychology*, 8, 269-274.

Taylor, S. and Kormanik, J. (1971) The perception of self and others: Acquaintance, affect and actor-observer differences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 33, 403-408.

Tetlock, P.E. (1980) Explaining teachers' explanations of pupil performance: A self-presentation interpretation. *Social Psychology Quarterly*, 43, 283-290.

Tilman, W.S. & Carver, C.S. (1980) Actors' and observers' attribution for success and failure: A comparative tests of predictions from Kelley's cube, self-serving bias and positivity bias formulations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 16, 18-32.

Tyler, T.R. & Dornitz, V. (1981) Self-serving bias in the attribution of responsibility: Cognitive versus motivational explanations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 17, 405-416.

Weiner, B., Fries, I., Kukla, A., Reed, J., Rest, E. & Rosenbaum, R.M. (1972) Perceiving the causes of success and failure. In E.E. Jones, D. Kanouse, H.H. Kelley, R.E. Nisbett, S. Valins & B. Weiner (Eds.) *Attribution: Perceiving the causes of behavior*. New York: General Learning Press.

Zajonc, R. ve Burestin, E. (1968) Structural balance, reciprocity and positivity as a sources of cognitive bias. *Journal of Personality*, 33, 570-583.

Zajonc, R. (1980) Attitudinal effects of mere exposure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 7, 1-20.

Zucker, E.C. (1976) *The effects of anticipated performance on the causal attributions of actors and observers for success and failure*. Yayınlanmamış doktora tezi, University of Rochester. Zuckerman (1970) da sözedilmiştir.

Zuckerman, M. (1979) Attribution of success and failure revisited, or: The motivational bias in situ and real in attribution theory. *Journal of Personality*, 47, 245-267.